

مبانی، چارچوب‌ها و الگوهای سفرارتی و مکاتباتی در ایران عصر صفوی

دکتر عبدالله متولی
دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اراک

الحمد لله

مبانی، چارچوب‌ها و الگوهای سفارتی و مکاتباتی در ایران عصر صفوی

دکتر عبدالله متولی

دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اراک

پاییز ۱۳۹۶

سرشناسه	: متولی، عبدالله، ۱۳۴۶-
عنوان و نام پدیدآور	: مبانی، چارچوب‌ها و الگوهای سفارتی و مکاتباتی در ایران عصر صفوی / عبدالله متولی.
مشخصات نشر	: اراک: دانشگاه اراک، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۰ ص. جدول، نمودار (انتشارات دانشگاه اراک ۱۰۳/۱۴)
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۷۳۲۰-۹۷-۹
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌ها--ایران
موضوع	: Diplomatic and consular service--Iran
موضوع	: سفیران ایرانی
موضوع	: Ambassadors, Iranian
موضوع	: سفیران
موضوع	: Ambassadors
موضوع	: نامه نگاری سیاسی--ایران
موضوع	: Political letter writing--Iran
موضوع	: ایران--تاریخ--صفویان، ۹۰۷-۱۱۴۸ ق.
موضوع	: Iran--History--Safavids, 1502- 1736
رده بندی کنگره	: JZ۱۶۸۰/م۲ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	: ۳۵۱/۸۹۲۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۸۷۳۰۰۱

مبانی، چارچوب‌ها و الگوهای سفارتی و مکاتباتی در ایران عصر صفوی

عبدالله متولی

ناشر: دانشگاه اراک

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۶

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۳۲۰-۹۷-۹

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱.....	مقدمه
۱۷.....	بخش اول: ویژگی‌ها و آداب مربوط به امور سفارتی در ایران عصر صفوی
۱۹.....	فصل ۱: ساختار و امور اجرایی سفارت
۱۹.....	۱-۱- نقش و اهمیت دیپلماسی در مناسبات خارجی
۲۱.....	۱-۲- پیشینه‌ی سفارت در دوره صفویه
۲۲.....	۱-۳- تنظیم مناسبات خارجی
۲۳.....	۱-۴- عناصر اجرایی در عرصه مناسبات خارجی
۲۵.....	فصل ۲: الگوهای اجرایی در خصوص فرستادگان ایرانی
۲۵.....	۲-۱- سازمانبندی سفارت (سفیر و ملتزمین)
۲۷.....	۲-۲- جلوه‌ی ظاهری سفیر
۲۸.....	۲-۳- ابزار شناسایی (احکام و نمادها)
۲۹.....	۲-۴- اهداف سفارت

۳۳.....	۲-۵- نامه و پیام‌ها
۳۳.....	۲-۶- نظارت بر کار سفیر
۳۴.....	۲-۷- پاداش و مجازات سفیر
۳۶.....	۲-۸- گزارش سفارت
۳۹.....	فصل ۳: الگوها و چارچوب‌های مرتبط با پذیرش سفرای خارجی
۳۹.....	۳-۱- آداب ورود و اسکان
۴۲.....	۳-۲- هزینه و مخارج زندگی سفیر
۴۳.....	۳-۳- آداب مهمان‌داری و پذیرایی
۴۷.....	۳-۴- باریابی سفیر
۴۹.....	۳-۵- هدایا
۵۴.....	۳-۶- پیام‌ها و نامه‌های فرستادگان خارجی به دربار صفوی
۵۶.....	۳-۷- بازگشت سفیر و آیین مشایعت
۵۸.....	۳-۸- مسائل قضایی سفیر
۶۳.....	فصل ۴: ویژگی‌های عمومی سفیر
۶۳.....	۴-۱- موقعیت اجتماعی و سیاسی فرستادگان
۶۵.....	۴-۲- ویژگی‌های فردی نبوغ، ذکاوت فردی و آشنایی با آداب سفارت
۶۶.....	۴-۳- ویژگی‌های فرستادگان زمان جنگ، مسئولیت‌ها و وظایف
۶۷.....	۴-۳-۱- آگاهی و شجاعت
۶۸.....	۴-۳-۲- تام‌الاختیار بودن
۶۸.....	۴-۳-۳- افراد محبوب و غیر تنش‌زا
۶۹.....	۴-۳-۴- اولویت داشتن مناطق سرحدی
۸۷.....	۴-۳-۵- معتمد و راست‌کرداری
۶۹.....	۴-۳-۶- فرستادن سفیر از جانب امرا و سرداران جنگ
۷۰.....	۴-۳-۷- اعلام جنگ
۷۰.....	۴-۴- مشخصات و ویژگی‌های سفرایی که به ایران وارد می‌شدند

فصل ۵: مشکلات و موانع سفارت ۷۳

۵-۱- عوامل طبیعی و جغرافیایی ۷۳

۵-۱-۱- رودها و دریاها ۷۴

۵-۱-۲- دمای هوا ۷۵

۵-۱-۳- راه‌های ناهموار ۷۵

۵-۱-۴- طولانی بودن مسیر سفر ۷۶

۵-۲- عوامل غیرطبیعی ۷۷

۵-۲-۱- بی‌توجهی کشور میزبان ۷۷

۵-۲-۲- عدم اجازه بازگشت به سفیر ۸۲

۵-۲-۳- کشته شدن سفیر در کشور میزبان ۸۳

۵-۲-۴- عدم هماهنگی در اعزام سفرا ۸۵

۵-۲-۵- رقابت و دشمنی هیات‌های سیاسی با یکدیگر در کشور میزبان ۸۶

۵-۲-۶- بیماری و مرگ سفیر ۸۷

۵-۲-۷- همراهان سفیر ۸۹

۵-۲-۸- رفتار نابهنجار سفیر در حین سفارت ۸۹

۵-۲-۹- عدم امنیت اجتماعی ۹۴

بخش دوم: اهمیت و جایگاه مکاتبات در عرصه‌های مناسباتی ۹۷

فصل ۱: ویژگی‌های ساختاری مکاتبات ۹۹

۱-۱- ترسل در گذر تاریخ ۱۰۰

۱-۲- تأملی بر نقش و اهمیت مراسلات ۱۰۲

۱-۳- مکاتبات از دریچه آمار و ارقام ۱۰۴

۱-۴- ضرورت و اهمیت مکاتبات در شکل‌گیری و نوع مناسبات عصر صفویه ۱۰۷

۱-۴-۱- موقعیت‌های عادی و غیر بحرانی ۱۰۸

۱-۴-۲- شرایط بحرانی و بروز چالش‌های سیاسی و نظامی ۱۱۶

فصل ۲: الگوها و مفاهیم کاربردی در مکاتبات ۱۲۳

۲-۱- جایگاه و اهمیت باورهای مذهبی ۱۲۴

۱۲۶.....	۲-۲- آیات و تناسب کاربردی آنها.....
۱۳۰.....	۲-۳- شیوه و نوع کاربرد روایات.....
۱۳۲.....	۲-۴- الگوی تبیین ویژگی‌های ائمه.....
۱۳۶.....	۲-۵- شان و منزلت پادشاهی و تبار خاندانی.....
۱۳۹.....	۲-۶- سرزمین، حاکمیت سیاسی و حفظ حقوق مردم.....
۱۴۵.....	نتیجه‌گیری.....
۱۴۸.....	پیوست‌ها.....
۱۷۱.....	فهرست منابع و مآخذ.....
۱۷۹.....	نمایه.....

فهرست جداول و نمودارها

عنوان	صفحه
جدول ۱: سفرای اعزامی به ایران در زمان شاه اسماعیل اول	۱۴۸
جدول ۲: سفرای اعزامی ایران به کشورهای خارجی در زمان شاه اسماعیل اول	۱۴۸
جدول ۳: سفرای اعزامی به ایران در زمان شاه طهماسب	۱۵۰
جدول ۴: سفرای اعزامی ایران به کشورهای خارجی در زمان شاه طهماسب	۱۵۱
جدول ۵: سفرای اعزامی به ایران در زمان سلطان محمد خدابنده	۱۵۲
جدول ۶: سفرای اعزامی ایران به کشورهای خارجی در زمان سلطان محمد خدابنده	۱۵۳
جدول ۷: سفرای اعزامی به ایران در زمان شاه عباس اول	۱۵۳
جدول ۸: سفرای اعزامی ایران به کشورهای خارجی در زمان شاه عباس اول	۱۵۵
جدول ۹: سفرای اعزامی به ایران در زمان شاه صفی	۱۵۸
جدول ۱۰: سفرای اعزامی ایران به کشورهای خارجی در زمان شاه صفی	۱۵۹
جدول ۱۱: سفرای اعزامی به ایران در زمان شاه عباس دوم	۱۶۰
جدول ۱۲: سفرای اعزامی ایران به کشورهای خارجی در زمان شاه عباس دوم	۱۶۱
جدول ۱۳: سفرای اعزامی به ایران در زمان شاه سلیمان	۱۶۱
جدول ۱۴: سفرای اعزامی ایران به کشورهای خارجی در زمان شاه سلیمان	۱۶۲
جدول ۱۵: سفرای اعزامی به ایران در زمان شاه سلطان حسین	۱۶۲

جدول ۱۶: سفرای اعزامی ایران به کشورهای خارجی در زمان شاه سلطان حسین	۱۶۳
جدول ۱۷: فراوانی تعداد فرستادگان به نقاط مختلف بر اساس نام شاه و کشور مربوطه	۱۶۴
جدول ۱۸: تعداد مکاتبات ارسالی و دریافتی	۱۶۶
جدول ۱۹: تعداد کل مکاتبات	۱۶۷
نمودار ۱	۱۶۴
نمودار ۲	۱۶۵
نمودار ۳	۱۶۵
نمودار ۴	۱۶۶
نمودار ۵: مکاتبات حکومتها در دوره صفویه	۱۶۸
نمودار ۶: نمودار مقایسه‌ای مکاتبات	۱۶۹

مقدمه

دوره‌ی صفویه در سیر تاریخی ایران حایز جایگاه خاصی است. این مکان‌ت از جنبه‌های مختلف قابل توجه و اهمیت می‌باشد. از منظر جغرافیای سیاسی صفویه را بایستی اولین حکومتی تلقی نمود که در سال‌های متمادی تاریخ ایران بعد اسلام توانست یک چارچوب منسجم سیاسی را برای قلمرو ایران باز تعریف نماید و از این منظر به بازسازی هویت سیاسی و جغرافیایی ایران کمک نماید. از طرف دیگر با ایجاد یک هویت جدید مذهبی توانست وجه تشخیصی مابین دو حکومت سنی مذهب ازبکان در شرق و عثمانی‌ها در غرب ایجاد کند.

هم چنین از لحاظ گستره‌ی زمانی نیز بایستی اذعان نمود که صفویه با بیش از دویست سال (۹۰۷-۱۱۳۵ ه ق) تداوم سیاسی توانست ایده‌های سیاسی و ایدئولوژیک خود را در جامعه‌ی ایران نهادینه کند. هر چند تحولات ناخوشایندی در زمان سقوط این سلسله برای ایران رقم خورد اما بخشی از میراث‌های عمده‌ای که آن‌ها پدید آورده بودند با تغییرات اندکی در جامعه پایدار و برقرار باقی ماندند.

به موازات اهمیت داخلی شکل‌گیری قدرت صفویه در ایران، از ابعاد منطقه‌ای و جهانی تأثیرگذاری آن‌ها نبایستی غافل بود. موقعیت زمانی شکل‌گیری قدرت صفویان و میزان

نقش‌پذیری و حوزه‌ی بازیگریشان در عرصه‌های برون مرزی نشان از جایگاه ویژه‌ی آنها داشت. در محدوده‌ی منطقه‌ای مناسبات، برخوردها و تقابل‌های دامنه دار صفویان با عثمانی‌ها در غرب و ازبکان و مغولان هند در شرق حاکی از بازیگری فعال در این عرصه‌ها بود. تعارض ایدئولوژیک با این حکومت‌ها و گرفتار بودن در مسایل مرزی نشان می‌داد که صفویان در این عرصه بایستی به طور دایم درگیر رفع و رجوع مسایل مبتلا به باشند به گونه‌ای که این شرایط یک الگوی دایم از تقابل و یا تعامل را مبتنی بر شرایط پیش آمده بر صفویان تحمیل می‌نمود. هر چند در مواردی نیز خود صفویان به جای مواضع واکنشی بیشتر در نقش کنشگران جدی وارد عرصه می‌شدند. با این توصیف بایستی اذعان نمود که دایمی بودن دغدغه تقابل و یا تعامل با عناصر پیش گفته بخشی از ماهیت فکری و اجرایی شاهان صفویه را در تمامی دوره‌های سلطنتی آنها رقم می‌زد.

اما در کناره‌حوزه‌های جغرافیایی نزدیک بایستی با توجه به شرایط جدیدی که در دنیا در حال شکل‌گیری بود افق‌های جغرافیایی دورتر را نیز در عرصه تحولات این دوره در نظر گرفت. پیشرفت سریع اروپاییان در عرصه‌های مختلف از یک سو و جدال نفس گیر آنها با امپراتوری مقتدر و مسلمان عثمانی از سوی دیگر عامل بسیار مهمی بود که باعث ایجاد پیوندهایی از نوع سیاسی و اقتصادی بین صفویان و اروپا گردید هر چند در این زمینه بایستی نقش کنشگری را بیشتر برای اروپاییان لحاظ نمود اما صفویان نیز نسبت به موضوع بی‌تفاوت نبوده و به منظور ایفای نقش و کسب منافع قدم‌هایی را برداشتند. با این حال نهضت علمی و رشد روحیات منفعت طلبانه در اروپا که هر لحظه شدت و سرعت بیشتری می‌گرفت مشوق اصلی بود که باعث شد توجه آنها در این زمان به سوی شرق و از جمله ایران معطوف شود. از طرف دیگر مخاطراتی که عثمانی‌ها از جنبه‌های مختلف برای آنها فراهم ساخته بودند عامل دیگری بود که باعث شد غربی‌ها در توجه خود به سوی شرق برای یافتن هم پیمان با کوشندگی بیشتری عمل نمایند و به همین لحاظ مطالعات و جستجوهای خود را نسبت به این مناطق افزون سازند.

آن چه که آمد مدخلی بود برای ورود به این مساله که پدیداری مجموعه‌ای از شرایط در هم آمیخته و نسبتاً پیچیده در آن زمان عامل بسیار موثری برای رشد مناسبات منطقه‌ای و برون منطقه‌ای و پیدایش انگیزه‌های قوی برای حکومت‌های وقت به منظور بهره‌گیری بیشتر از عرصه‌های دیپلماتیک بود. گو این که در روزگاران مورد بحث هنوز الگوها و مدل‌های برقراری مناسبات و شیوه‌های تعاملات بین‌المللی نسبت به امروز فاصله‌ی بسیار جدی داشت و چشم انداز نظری و جلوه‌های واقعی عملیاتی در این عرصه فاقد انسجام و تعریف دقیق و درستی بود اما به رغم دور بودن حکومت‌ها از چارچوب‌های نظری، در عرصه عینی رفتارها و اقداماتی که صورت می‌گرفت به خوبی نشان می‌داد در ورای تعریف قراردادی امروزی که برای مفهوم‌سازی مناسبات بین‌المللی صورت می‌گیرد، گونه‌ای از برنامه‌ها و مدل‌های تصمیم‌گیری و عملیاتی بر نوع مناسبات سایه افکنده است و به تناسب شرایط پیش آمده و متکی بر ساختار سیاسی و شرایط درونی هر جامعه‌ای در این عرصه نیز تصمیم‌سازی و جلوه‌های عملیاتی به خود می‌گیرد. به همین لحاظ می‌توان ادعا نمود دوره‌ی صفویه در عرصه‌ی مناسباتی دارای تحرک و پویایی قابل توجهی بوده است و به نوعی به اهمیت عرصه‌های سیاسی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای آگاهی نسبی داشته است. دلیل اذعان به این موضوع از میزان رفت و آمد سفرا و فرستادگان مختلف و هم چنین از حجم بالای مکاتبات بر جای مانده از این دوره ناشی می‌شود. آن چه که داده‌های منابع آن دوره به ما می‌دهند حاکی از این نکته است که اعزام سفیر و یا پذیرایی از فرستادگان دیگر کشورها به عنوان یک الگوی مبتنی بر قاعده در این ایام جاری و ساری بوده است. هر چند شکل‌گیری نهادی موسوم به وزارت خارجه و در تبع آن سفارتخانه معطوف به روزگاران متاخر می‌باشد اما دقت در منابع تاریخی نشان می‌دهد که صفویان در این زمینه از یک سازوکار اجرایی و نسبتاً مشخص تبعیت می‌کردند. گو این که تمامی عرصه‌های تصمیم‌گیری و اجرایی در نهایت به رویکرد شخص شاه باز می‌گشت اما همان روند نیز خود مبتنی بر یک چارچوب خاص جنبه اجرایی می‌یافت و بعضاً تصمیمات، برخاسته از یک نگاه مشورتی بود. این شیوه علی‌الخصوص در مواقعی که قدرت شاه در معرض نقصان و یا دچار ضعف می‌شد بیشتر خود را بروز می‌داد.

در هر صورت آن چه که به عنوان برون‌داد و ماحصل مناسبات جهانی در این دوره خود را بروز می‌دهد نشانگر رفت و آمدهای نسبتاً انبوه با اهداف و برنامه‌های مختلف و متنوع بوده است. همین فراوانی می‌تواند نشانی از پویایی عرصه‌های دیپلماتیک در این دوره تلقی شود.

نوشتار حاضر با تکیه بر اهمیت همین رفت و آمدها و میزان توجه کشورهای متقابل به اعزام فرستاده و سفیر در پی آن بر آمده است تا با استفاده از داده‌های منابع موجود از زاویه‌ی نگرش موضوعی و آماری چشم اندازی از تردهای سیاسی و مکاتبات انجام شده در این دوره را در دو بخش کلی ارایه نماید. آن چه که در کلیت موضوعی بخش اول به نظر می‌رسد، امور سفارتی را در یک وجه عمومی می‌توان به دو گروه سفرای زمان جنگ و زمان صلح تقسیم نمود که هر کدام حامل ویژگی‌ها و شخصیت‌های جداگانه‌ای بودند. از طرف دیگر بسته به نوع مناسبات با هر کشور نیز نوع و تعداد سفرا قابل بررسی و تحلیل جداگانه‌ای می‌باشد. وظایف و جلوه‌های ظاهری شخص فرستاده نیز در زمره‌ی سایر نکات مورد توجه خواهد بود. از طرف دیگر آداب و شرایط اعزام سفیر و یا نوع پذیرایی از فرستادگان دیگر کشورها نیز در قسمت دیگری مورد بررسی قرار گرفته است. مشکلات و موانع و دشواری‌های مرسوم و بعضاً غیر معمولی که فراروی فرستادگان قرار داشت محتوای فصل دیگری از این نوشتار است.

در این نوشتار به منظور پوشش دادن به حجم بیشتری از عرصه‌های دیپلماتیک هم به فرستادگان شاهان صفوی به سایر ممالک اشاره رفته است و هم سفرای اعزامی سایر دولت‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند. بعضاً متناسب با شرایط مطلب برخی فرستادگان داخلی نیز مورد توجه واقع شده‌اند.

گرچه در مواردی سفرای مناسبات و یا ابلاغ پیام‌ها از شیوه‌های شفاهی بهره می‌بردند اما رویه مرسوم و مبتنی بر قواعد سیاسی وقت حاکی از این نکته است که اکثر فرستادگان حامل پیام‌های مکتوب و مستند نیز بودند. این مکتوبات در قالب‌های مختلف

دوستانه و یا خصمانه تنظیم و طراحی می‌شد و ارایه دهنده بینش و خواسته فرستنده محسوب می‌شد. نظر به اهمیت این مکاتبات و جایگاه آن در عرصه‌های مناسباتی بخش دوم این نوشتار در چند فصل به بررسی شکلی و محتوایی مکتوبات ارسالی صفویان و برخی پاسخ‌های دریافتی اختصاص یافته است. حجم نسبتاً گسترده نامه‌های بازمانده شرایطی را فراهم می‌نماید که بتوان با مراجعه به متن آن‌ها برخی از رویکرهای حاکم بر جامعه صفوی را به دست داد.

بخش اول

ویژگی‌ها و آداب مربوط به امور سفارتی در ایران عصر صفوی

فصل ۱

ساختار و امور اجرایی سفارت

۱-۱- نقش و اهمیت دیپلماسی در مناسبات خارجی

هر چند تحولات عرصه جهانی از لحاظ شکل و محتوا با دگرگونی‌های پیشین جوامع انسانی در عرصه‌ی ارتباطی تفاوت‌های اساسی را به خود دیده است و مناسبات بین دولت‌ها و نوع ارتباطات در عرصه‌ی بین‌المللی دارای پیچیدگی‌ها و راز و رمزهای متعددی گردیده است اما بایستی به این نکته نیز اذعان داشت که جوامع انسانی پیشین و رای این که در عرصه‌ی مناسباتی خود در سایه‌ی برخی اصطلاحات و واژه‌های تازه ساز به تعریف از نوع ارتباطات خود بپردازند، با اشکالی ساده‌تر سعی در تأمین منافع و پیشبرد مقاصد خود در نظام منطقه‌ای و حتی جهانی داشتند. این فرایند از یک طرف به فقدان وسایل ارتباط جمعی و محدود بودن مناسبات بین اقوام و ملل مختلف باز می‌گشت و از سوی دیگر تمرکز بیشتر افراد صاحب نظر به ارایه طرق مملکتداری به شهریاران و کشورداران بود و به همین دلیل در عرصه ارایه دیدگاه و توصیه در خصوص مناسبات بین دولت‌ها یا به

اصطلاح امروزی تحلیل روابط بین‌المللی ورودی نمی‌یافتند.^۱ به رغم این محدودیت‌ها و یا عدم علم کافی به ماهیت موضوع دیپلماسی جهانی به شکل امروزی، به نظر می‌رسد آن‌ها در حد لزوم به تأثیر دیپلماسی فعال در وصول به برخی مقاصد مستقیم و یا غیر آن آگاهی داشته‌اند. اگر به توصیف یکی از نویسندگان علم سیاست از فرایند بحث مناسباتی توجه کنیم شاید بتوان کاربرد همین شیوه‌ی جدید را با اندکی اغماض در دوره‌های قبلی تجربه نمود. بر اساس گفته قوام: «دولت‌ها از طریق دیپلماسی با یکدیگر ارتباط برقرار کرده و وارد فرایند چانه زنی می‌شوند، یکدیگر را تحت تأثیر قرار می‌دهند و بلاخره اختلافات خویش را حل و فصل می‌کنند. بدین ترتیب کار اصلی دیپلماسی مذاکره، بحث، اقناع، تحجیب و تهدید بر اساس شناخت منافع مشترک و حوزه‌های اختلاف و تعارض میان گروه‌های ذینفع است».^۲ در مطالعه شیوه‌های عملیاتی تنظیم مناسبات در حکومت‌های پیشین نیز به وضوح می‌توان رعایت همین الگو را با اندکی دگرگونی دریافت. این تلاش‌ها در قالب نگارش مکرر نامه‌ها و باز گذاشتن باب گفتگو از طریق مکاتبات متعدد قابل دستیابی است. هر چند در بسیاری از موارد عنوانی به نام وزیر خارجه و سازو کاری به نام وزارت خارجه به منظور تأمین این هدف وجود نداشت اما شخص شاه در اکثر مواقع به عنوان نماد اصلی سیاستگذاری خارجی با انتخاب فرستادگان و با بیان مطالبی شفاهی و به طور خاص نامه‌های مکتوب اهداف اصلی خود را دنبال می‌نمود. این اهداف می‌توانست جنبه‌های دوستانه و یا مضامین تهدیدی و خصمانه را دنبال نماید و یا اینکه فرایند تبلیغاتی و یا تغییر رویکرد در طرف مقابل را دنبال کند. با این توصیف می‌توان اذعان داشت که در دوره‌ای که هنوز وسایل ارتباط جمعی و سایر عوامل فنی برای کوتاه کردن مسیر بین حکومت‌ها شکل نگرفته بودند، دولت‌ها و ملت‌ها برای دستیابی به مقاصد مختلف خود بی‌نیاز از ارتباط و گفتگو نبودند و آن چه که در کنار رفت و آمدهای کند و طولانی مدت فرستادگان طرف‌های مورد نظر می‌توانست وظایف دیپلماتیک را عهده دار شده و مضامین

۱. هوشنگ، عامری (۱۳۷۷) اصول روابط بین الملل: تهران، آگه، ص ۲۸.

۲. عبدالعلی، قوام (۱۳۸۹) روابط بین الملل نظریه‌ها و رویکردها: تهران، سمت، ص ۳۷۵.

و مقاصد حکومت‌ها را به طرف مقابل انتقال دهد، متن نامه‌ها و نوشته‌هایی بود که به همراه سفرا ارسال شده و به نوعی تنظیم‌کننده‌ی نوع و شکل مناسبات طرفین بود.

۲-۱- پیشینه‌ی سفارت در دوره صفویه

برقراری ارتباط بین گروه‌های انسانی یک امر مرسوم و با سابقه‌ای به درازای شکل‌گیری جوامع بشری است. نیازهای متنوع انسانی علی‌الخصوص در عرصه‌های تجاری و اقتصادی نقش به سزایی در رویکرد انسان‌ها به موضوع ارتباطات داشته است. این مساله در گذر زمان و با گسترش گروه‌های جمعیتی از تنوع و در عین حال سرعت بیشتری برخوردار گردید. تمایلات انسان‌ها به تأثیرگذاری بر سایرین ضمن پیچیده نمودن نوع مناسبات، گستره و دامنه‌ی آن را نیز افزون ساخت. این تمایلات به مرور زمان جای خود را به خواسته‌های استیلاجویانه و برتری طلبانه داد و باعث شد تا عرصه ارتباطات به شکل‌های خشونت بار نیز بروز و تجلی یابد. با این حال تمامی جلوه‌های پیوندها متکی بر روش‌های خشونت بار نبود. عوامل عاطفی، نگرش‌های دینی، مسایل انسانی و نیازهای اقتصادی هم چنان به عنوان چارچوب‌های مهم برای ایجاد رفت و آمد بین جوامع جایگاه خود را افزون می‌ساخت. با نظام‌مند شدن جوامع انسانی و شکل‌گیری چارچوب‌های سیاسی، زمینه‌های شکل‌گیری ارتباطات مبتنی بر اعزام فرستادگان و سفرا نیز پدید آمد. این سفرا با وظایف و اهداف گوناگون تقریباً در شرایط جنگ و صلح بین طرفین در حال رفت و آمد بودند.

اما در خصوص تشکیلات و سازو کار امور سفارتی می‌توان اذعان داشت که روزگاران پیش از صفویه نیز در این خصوص با این مساله بیگانه نبوده‌اند. چنان که در این زمینه در تاریخ بیهقی رسول دارانی دیده می‌شود که مهمان داران سفیران بودند و رسل‌خانه‌ها که در آنها از سفیران پذیرایی می‌شد و مرتبه داران که مأموران تشریفات بودند. در کتاب‌های قدیمی درباره آیین کشورداری فصل‌هایی درباره فرستادن سفیران و پذیرفتن آنها از جمله

فصل بیست و یکم سیاست نامه نظام الملک وجود دارد.^۱ با غلبه عناصر ترک و علی‌الخصوص پس از غالب شدن مغولان بر فضای سیاسی ایران اصطلاح ایلچی به جای فرستاده و رسول همان کارکردها و وظایف پیشین را بر عهده گرفت.^۲ در کتاب دستورالکاتب مربوط به قرن هشتم نیز از وضعیت ایلچیان که در خانه‌های مردم فرود می‌آیند گله کرده و پیشنهاد می‌کند که در بیرون شهر رسل‌خانه‌هایی برای ایلچیان فراهم شود.^۳ نحوه مسافرت و انجام مأموریت سفیران، تشریفات، استقبال و پذیرایی از آنها در هر کشوری مطابق عرف، عادت و متناسب با سیاست روز، درجه و مقام هر سفیر تعیین می‌شد.^۴ با غالب شدن شاهان صفوی بر جغرافیای ایران، ضمن تداوم همان شرایط مناسباتی قبلی، دامنه و گستره مبادلات دیپلماتیک از سرعت و وسعت بیشتری برخوردار گردید. هر چند شاردن در مورد کاربرد اصطلاح فرستاده تعبیر خاص خود را ارایه می‌دهد و این اعتقاد را مطرح می‌کند که در مشرق زمین به طور کلی به هر فرستاده‌ای که از سوی یکی از شاهان ممالک خارجی به کشورشان می‌آمد بدون توجه به نوع مأموریت و عنوانشان آنها را سفیر می‌نامیدند.^۵ اما به نظر می‌رسد اصطلاحات ایلچی و رسول و فرستاده نیز هم چنان در ادبیات سیاسی این زمان کاربرد داشته است.^۶

۳-۱- تنظیم مناسبات خارجی

با توجه به این که حکومت صفویان از نمونه‌ی حکومت تمرکزگرا و شخص محور محسوب می‌شد بنابر این در سازوکار تصمیم‌گیری در امور مهم سیاسی و اجتماعی

۱. محمد امین ریاحی (۱۳۶۸) سفارتنامه های ایران: تهران، توس، ص ۱۰.

۲. خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی (۱۳۵۸ق م ۱۹۴۰م) تاریخ مبارک غازانی، تصحیح، کارل یانگ: هرتفرد، استنفان اوستن، ص ۳۵۶.

۳. محمد بن هندوشاه نخجوانی (۱۹۷۶م) دستورالکاتب فی تعیین المراتب، تصحیح عبدالکریم علی اوغلی: مسکو، فرهنگستان علوم جمهوری آذربایجان، ص ۱۸۷ و ۱۹۴.

۴. همان، ۱۰.

۵. ژان شاردن (۱۳۷۲) سفرنامه، ترجمه اقبال یغمایی، ج ۲: تهران، توس، صص ۵۹۳-۵۹۴.

۶. عبدالحسین نوایی (۱۳۵۰) شاه تهماسب اسناد و مکاتبات تاریخی: تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ص ۲۰۶.